

ARHEOLOOGILISED
VÄLITÖÖD
EESTIS

ARCHAEOLOGICAL
FIELDWORK
IN ESTONIA

2004

Koostanud ja toimetanud
Ülle Tamla

Muinsuskaitseamet
Tallinn 2005

© 2005 Muinsuskaitseamet
Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
National Heritage Board
Uus 18, Tallinn 10111, Estonia

Esikaas: ebtenaast Viskla II asulast.

Tagakaas: ribmajagaja Kämbla II asulast.

Cover: decorative mount from Viskla II settlement site.

Back cover: strap-divider from Kämbla II settlement site.

Toimetuskolleegium:

Ants Kraut
Erki Russow
Toomas Tamla
Ülle Tamla
Agne Trummal
Heiki Valk

Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
e-mail: info@muinas.ee

Kujundus ja küljendus:

Jaana Kool

ISSN 1406-3972

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
SUNDKSEMPLAR

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS ON THE SITE OF THE CISTERCIAN NUNNERY OF ST. MICHAEL

Mauri KIUDSOO and Irita KALLIS

*Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut (Institute of History, University of Tallinn),
Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti (Estonia)*

Mauri.Kiudsoo@mail.ee

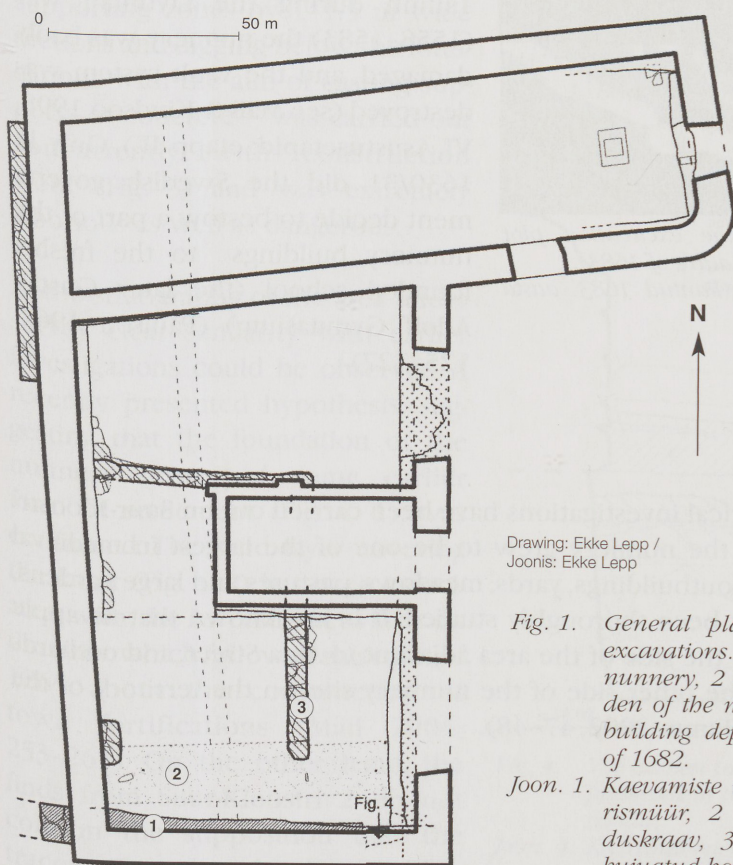
Pärnu Muuseum (Museum of Pärnu), Rüütli 53, 800 10 Pärnu, Eesti (Estonia)

Iritak@bot.ee

INTRODUCTION

In summer 2004 rescue excavations were carried out on the site Suur-Kloostri 2 in Tallinn (for more information see Kiudsoo & Kallis 2005). The investigations on an area of 161.5 sq. m (Fig. 1) were directed by the archaeologist Mauri Kiudsoo and a student of archaeology Irita Kallis. Archaeological investigations were prompted by the renovation project of the building envisaging the development of the basement

together with the reinforcement of the foundations. The work was hindered both by the collapse hazard caused by deep trenches dug for the reinforcement of the foundations and by heavy rainfalls causing overflows. In addition to archaeological excavations, monitoring was also carried out at the installation of the flashing.

Drawing: Ekke Lepp /
Joonis: Ekke Lepp

Fig. 1. General plan of the archaeological excavations. 1 - surrounding wall of the nunnery, 2 - drainage ditch of the garden of the nunnery, 3 - remains of the building depicted in the location plan of 1682.

Joon. 1. Kaevamiste üldplaan. 1 - kloostri ümb-rismüür, 2 - kloostri aiamaa kuiven-duskraav, 3 - 1682. a. asendiplaanil kujutatud boone jäänused.

THE HISTORICAL BACKGROUND OF THE SITE

The site Suur-Kloostri 2 is located on the territory of the former Cistercian St. Michael's nunnery (Fig. 2). The nunnery, the oldest of the Cistercian monasteries established in Estonian towns, was founded by the Danish king Erik Plogpenning in 1249. The St. Wenceslas' chapel, built by Danes on the site of the eastern wing of the present church in 1219 in honour of their victorious battle, has been considered the first building of the nunnery (Johansen 1936, 7–12). The nunnery became one of the most prosperous in these parts. It served mainly as a retreat for unmarried women and widows of the nobility of the corporation of the Harju-Viru knightage. The spread of Reformation in Tallinn in 1523/1524 caused severe

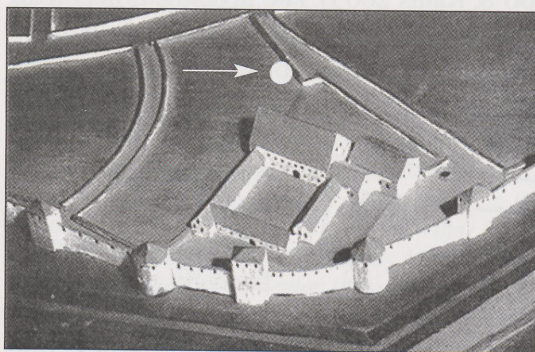

Fig. 2. The location of the excavation plot (placed on the miniature of 1683).

Joon. 2. Kaevandi asukoht (kantud 1683. aasta maketile)

shocks in the life of the nunnery, but despite these, the nunnery still managed to function throughout the 16th century. In the bombardment of Tallinn during the Livonian War (1558–1583) the nunnery was badly damaged, and the vault system was destroyed (see Mäll & Kiudsoo 1998, VI. Asustusetapid: etapp II.). Only in 1630/31 did the Swedish government decide to bestow a part of the nunnery buildings to the freshly founded school (the later Gustav Adolf Gymnasium) (Paulson 1962, 125–127).

RESEARCH HISTORY

No previous archaeological investigations have been carried out on Suur-Kloostri 2. Although the site of the nunnery grew to be one of the largest in medieval Tallinn, with numerous outbuildings, yards, meadows, pastures and large gardens, its local history has not been thoroughly studied. It is just known that an apple orchard was located on the side of the area adjacent to Aida Street, and orchards were situated also on the other side of the nunnery site, on the territory of the later gym and its yard (Tamm 2002, 47–48).

PROCEDURES AND RESULTS OF THE INVESTIGATIONS

The first stage of the work was the removal of the fill down to the cultural layer. Then followed the investigation of the archaeological remains by the frontal method (see Kiudsoo & Kallis 2005, 4-5). The extremely poor condition of the building strongly influenced the choice of excavation methods: construction-technical requirements prescribed the leaving of at least a 1 m wide zone of soil against the foundation to support it. Thus it was not possible to excavate the whole substance in a single phase of work. The last stage – the investigation of supporting zones by 1-1.5 m wide sections and digging below the foundations with the aim of casting supports of concrete – was carried out concurrently with construction work (Fig. 3) and was extremely laborious as well as dangerous.

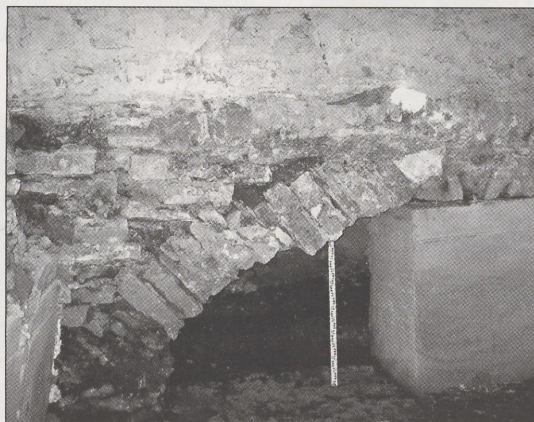

Fig. 3. Casting supports of concrete.
Joon. 3. Betoonist tugikonstruktsioonide rajamine.

In the stratigraphy of the area under survey clear similarity with earlier investigations could be observed. A recently presented hypothesis, suggesting that the foundation of the nunnery destroyed some earlier form of settlement (Fig. 4: 1), was confirmed. The sand layer covering the latter (Fig. 4: 2) has been associated with the levelling activities on the sites, which followed the edict of 1265 about the construction of town fortifications (Mäll 2004, 253-261). On the other hand, the finds from Suur-Kloostri 2 do not confirm the supposition that the traces of earlier human activity

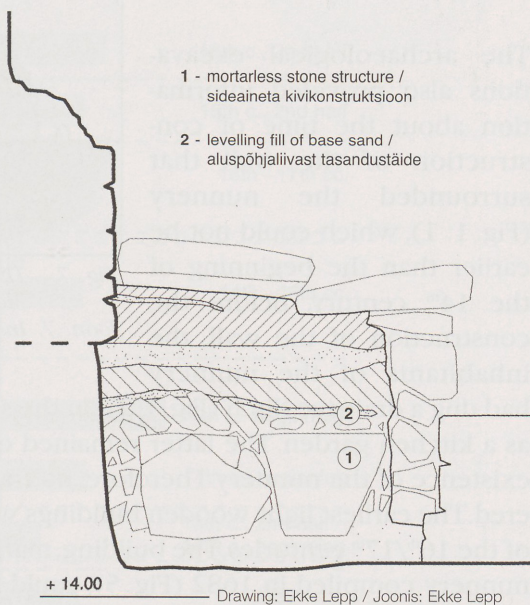

Fig. 4. The earliest traces of human activities, preserved in the SW corner of the excavation.

Joon. 4. Kaevandi edelanurgas säilinud märgid varaseimast inimtegevusest.

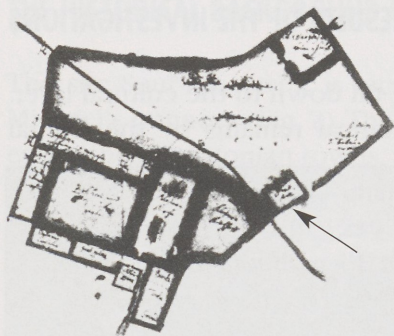

Fig. 5. Location of the building, discovered in the course of the excavations, marked on the location map of 1682.

Joon. 5. Arheoloogiliste kaevamistega avastatud hoone asukoht 1682. aasta asendiplaanil.

might date from the 12th century or an even earlier period (Mäll 2004, 259). They point instead to the time immediately preceding the foundation of the nunnery, i.e. to the 1st half of the 13th century (see Kiudsoo & Kallis 2005, 19).

The archaeological excavations also provided information about the time of construction of the wall that surrounded the nunnery (Fig. 1: 1), which could not be earlier than the beginning of the 14th century. Before the construction of the wall, the inhabitants of the nunnery

had dug a drainage ditch (Fig. 1: 2) on the site with the aim of exploiting the place as a kitchen garden. The latter remained on the site for the whole period of the existence of the nunnery. Therefore, no traces of medieval buildings were discovered. The earliest light wooden buildings were erected on the site only at the turn of the 16th/17th centuries. The building, marked on the location plan of St. Michael's nunnery compiled in 1682 (Fig. 5), could be localized in the course of the excavations (Fig. 1: 3).

The present building was erected on the site in the (mid-?) 18th century. Its original appearance can be imagined by looking at the adjoining building (Fig. 6)

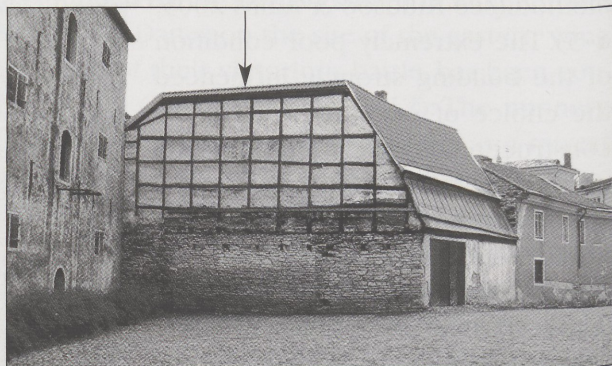

Fig. 6. The original(?) appearance of Suur-Kloostri 2.

Joon. 6. Suur-Kloostri 2 algne (?) välisilme.

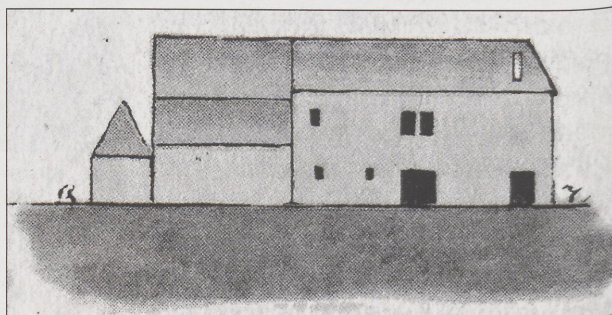

Fig. 7. The drawing made by the Engineering Detachment in 1825.

Joon. 7. Inseneride Komando 1825. aasta ülesjoonistus.

which, according to archaeological investigations, originally belonged to the integrated complex on Suur-Kloostri 2. The time of reconstruction could not be established with archaeological methods. On the drawings of the facades of Tallinn made in 1825 by the Engineering Detachment, we can see that at least by that time the building had acquired its present dimensions (Fig. 7; Üprus 1965, pl. III).

STRATIGRAPHY AND FINDS

The archaeological stratigraphy of Suur-Kloostri 2 was analyzed and recorded using the principles of the theory and methods of stratigraphy developed by Edward C. Harris, and the so-called Harris' matrix (see Harris 1979). In accordance with that, historic soil layers as well as structures were documented as stratigraphic units (SU), and every one of these was given its number. Altogether 55 SUs were distinguished in the course of the archaeological investigations (see Kiudsoo & Kallis 2005, lisa II: Stratigraafiline maatriks). An adapted summary table of the matrix (Fig. 8), giving a review and the chronology of the main habitation phases of the area under survey, is published with this article.

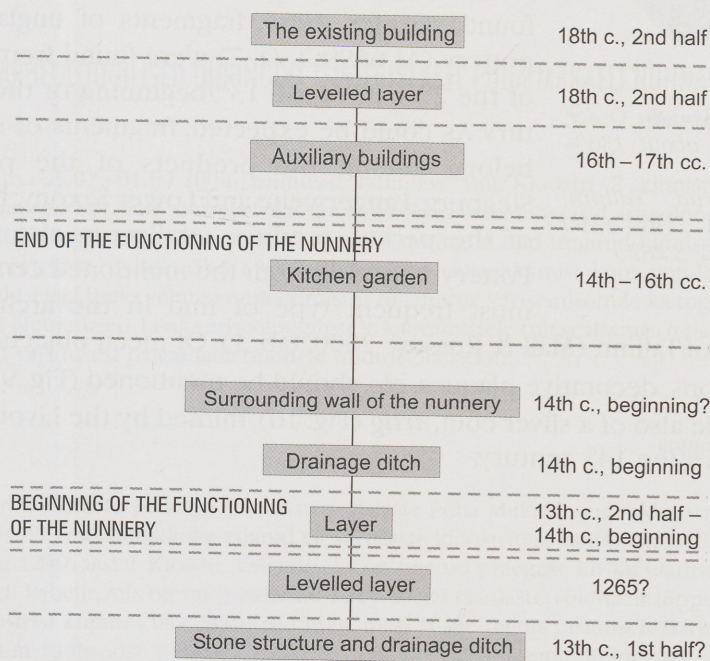

Fig. 8. Adapted summary table of the SU matrix of the archaeological investigations.
Joon. 8. Arheoloogiliste uuringute SÜ maatriksi lihtsustatud koondtabel.

Fig. 9. Finds from the excavations of the Cistercian nunnery of St. Michael. 1 - thimble, 2 - book decoration, 3 - decorative plaque.

Joon. 9. Leiud tsistertslaste püha Miikaeli nunnakloostri kaevamistelt. 1 - sõrmkübar, 2 - raamatukaunistus, 3 - ehisnaast. (AI 6699: 3/268, 12/95, 3/266.)

Fig. 10. Artig, Livonian Order, Tallinn, about 1363-1390.

Joon. 10. Liivi orud, Tallinn, artig, u. 1363-1390 (AI 6699: 3/282.)

A total of 1025 units of archaeological finds (AI 6699) were recovered from the excavation (see Kiudsoo & Kallis 2005, lisa I: Leidude nimekiri). Among the finds, pottery fragments prevail, whereby medieval pottery mainly belongs to stoneware (incl. proto- and near stoneware); only a few pieces of North German greyware (*harte Grawware*) were found. Besides these, fragments of unglazed local pottery (AI 6699: 1 /4-7) were found from the layer of the 2nd half of the 13th/beginning of the 14th century. As could be expected, fragments of stoneware belong among the products of the pottery of Siegburg, Langerwehe and Lower Saxony; by the end of the period, products of Raeren also appeared. Pottery imported from the mentioned centres is the most frequent type of find in the archaeological

investigations of Tallinn (Mäll & Russow 2000, tab. 1). Of metal objects thimbles, book decorations, decorative plaques, *etc.* should be mentioned (Fig. 9). Mention should be made also of a silver coin, *artig* (Fig. 10), minted by the Livonian Order in the 2nd half of the 14th century.

References

- Harris, E. C. 1979.** Principles of Archaeological Stratigraphy. London.
- Johansen, P. 1936.** Püha Ventsel ja Tallinna Mihkli kloostri asutamine. – Vana Tallinn, I. Tallinn.
- Kiudsoo, M. & Kallis, I. 2005.** Arheoloogilised uuringud Tallinnas, Suur-Kloostri 2. (Manuscript in AI.)
- Mäll, J. 2004.** Arheoloogilise kultuurikihi spetsiifikast Tallinna vanalinna territooriumil. – Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks. (MT, 14). Tallinn; Tartu, 249–268.
- Mäll, J. & Kiudsoo, M. 1998.** Arheoloogilised uuringud kinnistul Kooli 2 (Manuscript in AI.)
- Mäll, J. & Russow, E. 2000.** Kohalik ja importkeraamika Tallinnas aastail 1200–1550. – EAA, 4: 2, 120–128.
- Paulson, L. 1962.** Tallinna keskaegsed kloostrikirikud. Uppsala.
- Tamm, J. 2002.** Eesti keskaegsed kloostrid. Tallinn.
- Üprus, H. 1965.** Tallinn aastal 1825. Tallinn.

ARHEOLOOGILISED UURINGUD TSISTERTSLASTE PÜHA MIIKAELI NUNNAKLOOSTRI KRUNDIL

Mauri KIUDSOO ja Irita KALLIS

Ajavahemikus 05.07.–01.09.2004. toimusid Tallinnas Suur-Kloostri 2 kinnistul arheoloogilised päästekaevamised 161,5 m² suurusel alal (joon. 1). Kaevamisi juhatasid arheoloog Mauri Kiudsoo ja arheoloogiaüliõpilane Irita Kallis. Arheoloogilised uuringud olid tingitud kinnistul asuva hoone renoveerimisprojektist, milles nähti ette keldrikorruse väljaehitamist koos vundamentide toetamisega. Tööd takistasid lisaks seinte vundeerimisest tulenevale varisemisohule ka tugevatest sademetest põhjustatud üleujutused. Lisaks arheoloogilistele kaevamistele tuli sealsamas teha ka järelevahtetöid, mis johtusid vajadusest paigaldada hoonele hüdroisolatsioon.

KINNISTU AJALOOLINE TAUST

Suur-Kloostri 2 kinnistu paikneb endise tsistertslaste Püha Miikaeli nunnakloostri krundil (joon. 2). Klooster, mis oli Eesti linnadesse rajatud tsistertslaste kloostritest vanim, asutas Taani kuningas Erik Plogpenning 1249. aastal. Kloostri esiehitiseks on peetud praeguse kiriku idatiiva kohal paiknenud püha Ventseli kabelit, mis olevat püstitatud 1219. aastal taanlaste võidukalt lõppenud lahingu tähistuseks. Kloostrist kujunes üks rikkamaid meie maal ja see teenis peamiselt Harju-Viru rüütelkonna korporatsiooni aadlisoost vallaliste naiste ja leskede varjupaigana. Reformatsiooni levik Tallinnas aastal 1523/1524 kutsus kloostri esile suuri vapustusi. Vaatamata kõigele hingitses klooster veel läbi terve 16. sajandi. Liivi sõja (1558–1583) ajal toimunud Tallinna pommitamisega sai klooster kõvasti

kannatada: hävis võlvisüsteem. Alles 1630/31 otsustas Rootsi valitsus anda osa kloostris asutatavale gümnaasiumile (pärastine Gustav Adolphi nimeline gümnaasium Tallinnas).

VARASEM UURIMISSEIS

Suur-Kloostri 2 kinnistul ei ole varem uuringuid toimunud. Kuigi kloostris krunt kujunes üheks keskaegse Tallinna suurimaks (seal paiknes rohkesti kõrvalhooneid, hoove, heina- ja karjamaid, kopleid ja aedu), on selle lokaalajalugu täpsemalt uurimata. Teada on vaid, et ala Aida tänava poolses küljes paiknes kloostris õunaaed ning krundi teises servas (hilisema võimla ja selle õueala territooriumil) olid puuviljaaiaid.

ARHEOLOOGILISTE UURINGUTE KÄIK JA TULEMUSED

Tööde esimeseks etapiks oli täitepinnase eemaldamine kuni kultuurikihi paljandumiseni. Seejärel järgnes säilinud arheoloogilise substantsi läbiuurimine frontaalmeetodil. Kuna tegemist oli tehniliselt äärmiselt halvas seisukorras oleva hoonega, mõjutas see oluliselt kaevamismetoodikat: inseneritehnilised nõuded nägid kaevetööde puhul ette vähemalt 1 m laiuste toetusribade jätmist vastu kultuurpinnasele vundeeritud hoonevundamente. Seega ei olnud võimalik kogu substantsi läbikaevamine ühes järgus. Viimane etapp, milleks oli toetusribade läbiuurimine 1–1,5 m laiuste lõikudena ja kaevamine vundamentide alla betoonist tugikonstruktsioonide rajamiseks, toimus paralleelselt ehitustöödega (joon. 3) ning osutus ülimalt töömahukaks ja aeganõudvaks, aga ka ohtlikuks (ohutusnõuete seisukohalt oli oluline vundamentitalla avamine ja toetamine võimalikult kiiresti, et ei toimuks varinguid ja hoone hävimist).

Uuritava ala stratigraafias ilmnes selge paralleel varasemate uurimistöödega: leidis kinnitust hiljuti esitatud hüpotees, mille kohaselt hävitati kloostris rajamisel mingi varasem asustusvorm (joon. 4: 1). Seda katvat liivakihti (joon. 4: 2) on seostatud 1265. aasta linnakindlustuste rajamiskäskule järgnenud kruntide planeerimistööga. Samas ei kinnita Suur-Kloostri 2 leiumaterjal oletust, et märgid varasemast inimtegevusest võiksid pärineda juba 12. sajandist või veelgi varasemast perioodist, vaid osutab pigem vahetult kloostrieelsele ajale, ehk teisisõnu 13. saj. esimesele poolele.

Arheoloogiliste uuringute tulemusena õnnestus saada esmakordselt informatsiooni ka kloostris piiranud müüri (joon. 1: 1) rajamisajast: see ei saanud toimuda enne 14. sajandi algust. Enne müüri rajamist on kloostrielanikud kaevanud kinnistule ka kuivenduskraavi (joon. 1: 2), et võtta koht kasutusele aiamaana. Kuna aiamaa eksisteeris sellel kohal kogu kloostris tegutsemise aja, puuduvad ka jäljed keskaegsest hoonestusest. Varasemad kerged puithooned püstitati siia alles millalgi 16./17. sajandi vahetusel. 1682. aastal koostatud Püha Miikaeli kloostris asendiplaanil märgitud hoone (joon. 5) saadi kaevamiste käigus lokaliseerida (joon. 1: 3).

Praeguse hoone ehitusaeg ulatub tagasi 18. sajandisse (sajandi keskpaik?). Kunagisest välisilmest on võimalik saada aimu vaadates kõrvalolevat hoonet (joon. 6), mis moodustas (tuginedes arheoloogilistele välisuuringutele) algselt Suur-Kloostri 2 ühtse terviku. Millal ümberehitus toimus, seda polnud võimalik arheoloogiliste meetoditega kindlaks teha. 1825. aastal Inseneride Komando poolt ülesjoonistatud Tallinna tänavaseinte vaadetest aga selgub, et vähemasti selleks ajaks oli ehitusel üldjoontes tänapäevased mõõtmed (joon. 7).

STRATIGRAAFIA JA LEIUMATERJAL

Suur-Kloostri 2 arheoloogilise stratigraafia analüüsil ja fikseerimisel kasutati Edward C. Harrise koostatud stratigraafia teooria ja metoodika põhimõtteid ja nn. Harrise maatriksit (Harris 1979). Vastavalt sellele dokumenteeriti nii ajaloolised pinnasekihid kui ka ehituskonstruksioonid stratigraafiliste ühikutena (edaspidi SÜ) ning anti igale SÜ-le number. Kokku eristati arheoloogiliste uuringute käigus 55 SÜ-d. Joonisel 8 esitatakse maatriksi lihtsustatud koondtabel, mis annab ülevaate uuritud ala peamistest elutegevusetappidest ning nende kronoloogiast.

Kaevamistel kogutud leiumaterjali oli ühtekokku 1025 numbrit. Leidude seas domineerivad savinõude katked, kusjuures keskajast pärit keraamika on enamalt jaolt kiveraamika (sh. proto- ja varakiveraamika); Põhja-Saksa halle savinõusid (*harte Grauware*) esineb vaid üksikkatketena. Lisaks koguti 13. sajandi teise poole–14. sajandi alguse kihistusest ka glasuurimata kohalike savinõude fragmente. Kiveraamiline leiuaines koosneb ootuspäraselt peamiselt Siegburgi, Langerwehe ning Alam-Saksi pottsepatöökodade toodangust; perioodi lõpul lisanduvad veel tooted Raerenist. Nimetatud tootmiskeskustest pärinev importkeraamika on ka Tallinna linnaarheoloogiliste välisuuringute peamine leiuaines.

Metallesemetest väärivad esiletõstmist kloostrite leiumaterjalile iseloomulikud sõrmkübarad, raamatukanunistused, ehisnaastud jms. (joon. 9). Müntidest mainime üht Tallinnas Liivi ordu poolt 14. sajandi teise poolel valmistatud hõbedast *artigit* (joon. 10).